

Дівчатка

КУПИТИ

Бабусі, матері, кохані або некохані дружини. Та обов'язково й завжди - чийсь дочки. Завжди - дівчатка. Зворотний відлік часу. Циклічний простір. Історія світу на перетині кількох жіночих доль.

Хто така Анна-старша? Хто такі Стефа й Анна-молодша? Юні й старі водночас. І всі - дівчатка. Покоління бабусь, матерів і онучок - як величне древо жіночого роду. Їхні лінії-долі інколи переплітаються, інколи заплутуються. Письменниця Уляна Глібчук робить спробу розплутати ці вузлики.

Уляна Глібчук народилась на Прикарпатті, в Івано-Франківську. І поки що не вичерпала містерії рідного міста, хоч і живе у Києві. Її попередній роман «Жовтим по жовтому» – це теж ментальна Галичина, як і повість «Дівчатка».

У столиці письменниця літературну працю поєднує із журналістикою. Працює на «5 каналі» в історичній програмі «Машина часу», а також на телеканалі «Прямий» у програмі журналістських розслідувань.

Бабусі, матері, кохані або некохані дружини. Та обов'язково й завжди – чийсь дочки. Завжди – дівчатка. Зворотний відлік часу. Циклічний простір. Історія світу на перетині кількох жіночих доль. У який момент особиста пам'ять стає історією роду?

ISBN 978-617-614-303-1

9 786176 114303 1

ВИДАВНИЦТВО

ВИДАВНИЦТВО

ВИДАВНИЦТВО

Дівчатка

Уляна Глібчук

Уляна Глібчук

Дівчатка

УЛЯНА ГЛІБЧУК

ДІВЧАТКА

Глібчук Уляна

Дівчатка / Уляна Глібчук. – Чернівці : Книги – XXI, 2021. – 152 с.

ISBN 978-617-614-303-1

Хто така Анна-старша? Хто такі Стефа й Анна-молодша? Юні й старі водночас. І всі – дівчатка. Покоління бабусь, матерів і онучок – як величне древо жіночого роду. Їхні лінії-долі інколи переплітаються, інколи заплутуються. Письмениця Уляна Глібчук робить спробу розплутати ці вузлики.

Усі права застережено.
Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

ISBN 978-617-614-303-1

© Книги – XXI, 2021
© Уляна Глібчук, 2021, *текст*
© Валентина Давиденко, 2021, *ілюстрації*

ЗМІСТ

ЧАСТИНА I

АННА	11
СТЕФИН НІГОТЬ	16
КРІЗЬ ЩІЛИНУ	22
КОРОЛЕВА КОМАРІВ.	28
ЯК АННА СТАЛА ЗЕРНЯТКОМ	33
СТЕФА.	45
КІНЕЦЬ ЕПОХИ МАРІЇ	53
МЕРЕЛІН	60
ГОСТРІ КРАЇ ОЛЕНИ	69

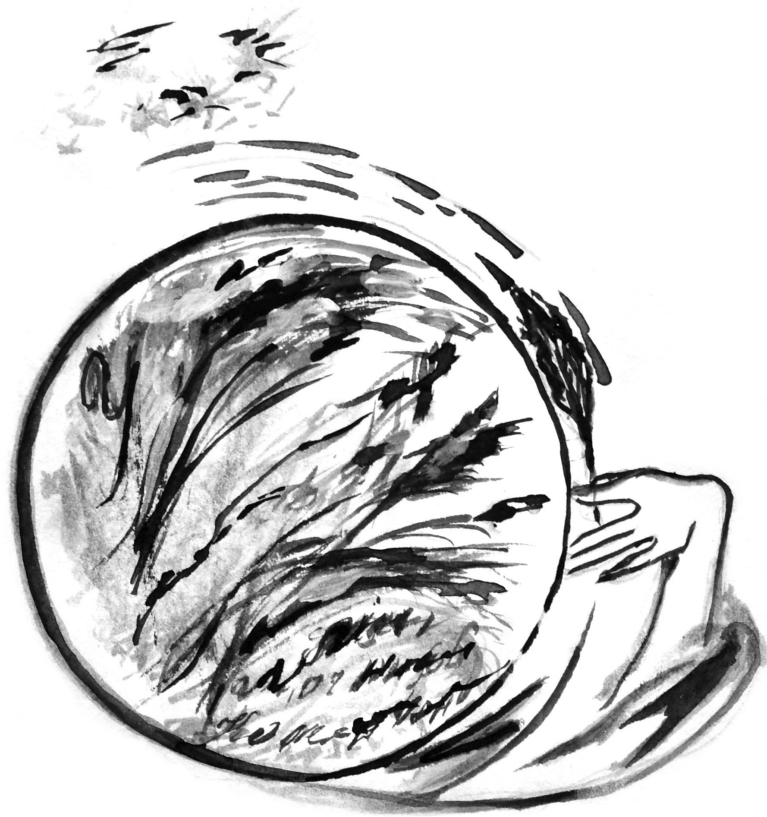
ЧАСТИНА II

ПАЛЕЦЬ АННИ	79
ПРИРЕЧЕНІСТЬ НА ВОДУ	89
І ЧОВЕН ПЛИВЕ.	95
ГОЛОС БОГА.	105
ДВІ ХВІРТОЧКИ	112

ЧАСТИНА III

ЛІЗА	127
НАДІЯ.	140
ПІСЛЯМОВА КІСТОК.	146

ЧАСТИНА I

АННА

Ранкові сутінки вкрадливо всотують звук домашнього начиння. Тихий, як церковний дзвін, який інколи чути на лівому березі Дніпра. А він лунає ген аж із Подолу. Обережні доторки до ложечок і горняток. Рука зависає в повітрі, перш ніж покладе їх на стіл чи плиту. Якнайтихіше. Прагне якнайтихіше... І одразу вухо сторожко притуляється до потоку. Його буцім затуляє теплий вихор, у якому, десь у глибині, серце доньки. Анна слухає, як воно б'ється. Донечка дихає тихо, спокійно. Щось їй сниться. Вона не тут: літає між небесних галявин. І так хочеться з нею, взявшись за руки, летіти у хмарах, на хмарах... Зась. Розмірялась. Анна відчула, як вухо знову «сіло» на місце. І в цей момент, після довгих толерацій з довоколишнім простором, тамуванням подиху та індіанськими кроками (аби жодна галузка не тріснула), вона робить необережний рух. «Це так схоже на мене», – ще встигла подумати, коли накривка чайника вилизнула й полетіла вниз...

Анна завмерла. Стала статуєю. Провалилась у глибину себе. Довкола вирували хвилі червоної крові, з яких вона випірнула і згадала про нас, дівчатка. Про наші безшелесні

кроки і перлистий сміх, про молитви і мелодію наших кісток.

...Ще не хочеться спати, і дівчатка стрибають, високо й весело. У них розплетені коси й довгі нічні сорочки. Вони показують одна одній гримаски, а задерши сорочку, – животики. Сміх змінюється, стає занадто гучним. Вони відверто пустують. Кидають одна в одну подушками, аж поки різкий окрик зі сторони дорослого світу не змушує їх здригнутись і видихнути. Бо всі їхні пустощі були на затамованому вдихові. На рівні пласких нерозвинених грудей. Так, ніби хочуть затримати свій затамований подих, своє малолітство, своє право на пустощі. Не піднімається рука висмикнути пір'їнку, яка заплуталась у волоссі.

...Старенька Анна вставала не зі сну, а зі своєї пролежаної безсонням постелі. Їй так зле спалось, що добру частину ночі просто лежала. Бодай аби віддати честь ночі, її праву на буття. То була радше її, Анни, впокореність, схиляння голови перед темною стороною місяця, що прийшла до неї разом із вірою в Ісуса. Правда, не останньою справою були й сусіди. Анна не хотіла, щоби про неї казали, що вона вештається сновидою і цілу ніч, як багачка, палить світло. Тому лежала. Спочатку із заплющеними очима, потім розмикала повіки. У темряві з відкритими очима стає ясніше думкам. Інакше в голові роїться казна-що: протяг, гримаси, мати сперлась на свого костура, молоко на базарі дорожчає, не забути замочити квасолю, була на цвинтарі ще на задушні, кіт десь пропав... Хаос, із якого видряпується, тримаючись за пухнастий хвіст свого Мурчика. Йде за ним, встигає торкнутись, коли той лоскітливо торкається литки. Хочє схопити, але хвіст вислизає... Ось уже третій день, як вона прислухається до кожного шерхоту. Ні, не смерть, ще не смерть, але вже близько, уже колобродить. Треба вставати й молитись, треба її зустрічати. Кіт не повернеться.

Вмикала тихо-тихенько радіо, аби воно лише жебоніло, на маленький вогонь клала реберця на зупку й молилась. Не вклякала перед образом, а прилягала на стару тахту біля вікна і пошепки перебирала вервечку. Погляд спочатку ковзав поверхнею вікна, потім провалювався у грудну клітку й розчинявся. Бути в молитві та бути після молитви – різне буття. Після молитви рука з вервечкою опускалася вниз. Так, буцім натрапляла на давно загублену річ, яку вже й шукати давно перестала. Далі – ненав'язливе плетиво думки, яке за ритмом мало чим відрізняється від «Отче наш». До першого відчуття тривоги...

Наприкінці в неї став дуже тонкий голос, як у малої дівчинки. Ніби душа задалегідь почала готувати вихід із тіла, піднялася в гортань і тимчасово спинилася поруч із голосовими зв'язками. Вона вже не спуститься вниз, до сонячного сплетіння. Востаннє Анна-онука побачила Анну-бабусю в лікарні. Сили покидали стареньку. Вона ще зуміла переступити поріг своїми ногами, лягла на лікарняне ліжко, і все. До туалету не могла вже встати. Анна-молодша приїхала з Києва. Їй необхідно було сказати Анні-старшій про донечку всередині себе. Крихітну, як Дюймовочка. Вузьке, до талії, пальто ще не заважає їй рости. Вона в дорозі, й Анна, її прабабуся, теж. Зустріч на перехресті. Анна-старша попросила онуку змінити їй памперс. Не хотіла, щоб до неї торкались холодні руки санітарки. Хоча тій було заплачено. А руки Анни-молодшої? Вони тремтіли: то був перший підгузок у її житті, який вдягала не дитяткові, а помираючій. Відчинила вікно. Анна-старша хотіла чути церковний дзвін. Десь поруч правили Службу Божу.

...Сидить дідусь перед хаткою і гріє старечі кості на лавочці. Опирається на костурика, і так йому добре в цю мить у сонячному мреві – ні тривоги, ні болячок. Ідилічна картинка. Анна аж усміхнулась. Дивиться на нього, як на чужого, ніби ніколи й не чула ні про його агресію, ні про

тотальний страх смерті, що спалахував від найменшого збою серцевого м'яза і супроводжувався затяжною істерією. Вона буцім бачить його вперше, і цей чужий є ніжним у своїй старості.

Інколи він згадує небіжчицю. Молодою. Як пливли Дністром на човні, як зарились у намул біля прибережного села. Біла вовна садів. Парко. Хрущі над вишнями й рівчачок поту між лопаток. Опівночі, у білій церковці, їх обвінчав старий панотець. Церкву зачинили зсередини. У руках тремтіли свічки, плигали тіні на стінах...

Сидить дідусь, усміхається. Раптом ловить себе на думці, що це не вона пливла з ним у човні. Не Анна. То інша, яку він колись любив, а зараз не знає, хто вона... В пам'яті виринає темна спідниця, піджак, бліда вишиванка, але обличчя – його немає – буцім витерте. Він щосили напружує бляшки атеросклерозу. Тоді кидає погляд на родинну фотографію і пересаджує на примарні в'язи голову Анни. Стає легше на мить, ніби впіймав її, свою далеку любов, ніби впізнав... Ось він обіймає її і тягнеться до неї губами, тягнеться, тягнеться, як раптом усвідомлює, що це не вона... І все знову зникає, все стає чорторием: вінчання, цілунок, щастя у білих садах...

– Анно, ти пам'ятаєш небіжчицю, мою першу жінку?

– Дідусю, ти про яку першу жінку?

Михайло киває головою. Аж надто спокійно. Тепер йому знову однаково: чи щойно побути з невідомою небіжчицею, чи з покійною Анною, чи просто випити склянку молока. «Анно, це ти?» – «Так». Він ніби замислився... Анні-молодшій хочеться звідси піти. Тихо вислизнути у ветху хвірточку. Для неї після смерті Анни-старшої тут зупинилося життя. Тільки вогкі примари, які скрадаються хатою. Заповзають у шафи й господарюють. Інколи вона відкриває шафу, щоб трохи провітрити. Та потім розуміє, що це намарно. Повітря в хаті, настояне на краплях корвалолу, байкових сорочках і стоптаних капцях, щільне від старості.

Колись підкрохмалена білизна давно втратила штивність. Чоловічі труси й підблакитнені синькою майки схожі на медуз. Старі светри, предвічні пальта з облізлою ондатрою на комірці з подвійною жадібністю вбирають запах нафталіну. Ось і дідів вічний піджак, який завжди або в передпокої висить, або в альтанці. А був час, коли... Анна аж усміхнулась.

...Взимку він її завжди зачиняв. На білому тлі засніженого саду бовваніла важка чорна колодка. Ранньою весною, коли на першому сонці починав підпливати сніг і капало з даху, Михайло відмикав альтанку масивним ключем і заходився будити щура... У того завжди були п'яні очі й страшно голонний хвіст. Михайло казав «фіст». Щур лежав на старому матраці поверх ліжка, поміж клуночків квасолі, сушениць, насіння. Ці клуночки, ніби вузлики на пам'ять, Анна зав'язувала на весну чи до весни. Вона любила клуночки з вузликами, але то вже інша історія. Так і гроші зав'язувала у запрані носові хусточки і потім розносила, як білка горіхи, по хаті й старому гаражу, де вже давно немає авто, зате є безліч дикого місця між запилюженими банками, ржавими інструментами, ящиками з цвяхами. Заховає на «чорний день», а потім забуде й шукає... Коли Анна помирала, то ледве встигла сказати, де сховала гроші «на смерть». Їх знайшли в іржавій бочці, у баночці з-під «Нескафе».

СТЕФИН НІГОТЬ

Стефа опинилась між двома Аннами. Одна була її матір'ю, інша – донькою. Вони стояли на чатах її безпеки, але Стефа не могла прийняти їхню підтримку. Створений нею всередині механізм, простий, як друкарський станок XIX століття, за найменшої нагоди відчеканював «відмову». Можливо, тому перше відчуття легкості й свободи, коли увійшла у власний дім, змінилося апатією. Боролася з нею. Змушувала себе прокидатися рано-вранці. Думала, що прожене її, оту в'язкість, що спутувала руки й ноги. Навіть закрадалась крамольна думка: а може, повернутись? Туди, під свій виноград? Там затінок, а тут – сонце вишкірилось. Там Анна, тінь старої Варвари й черешня... Стефа згадала липкі від солодких ягід руки. Як вона витирає їх об шкарубкий стовбур, закасує до колін штанину, що знову розкотилась донизу й заважає рухові. Заважає Стефі обійняти дерево, прилипнути до нього, мов до спини коня. Притулится ступнями й колінами та відчути себе вершником на черешні. Бути вільною, торкатися неба... «Стефо, черешні немає. Батько її зрубав, бо вона перестала родити», – сказала сама собі, і щілина, до якої ностальгійно притулилася

вічком, затягнулася. Стефа щільно закрила важку порт'єру, ні шпаринки для сонця. Воно таке агресивне тут, так і хоче заповонити собою весь простір. Потім припала вухом до дверей спальні: Анна спить. Як добре, що Анна спить. Стефа любить, коли Анна спить.

...Маленькою Анна квапилась. Коли Стефи не було вдома, таємно приміряла її сукні. Зі своїм особливим обдаруванням заплямити нову одіж, була обережною. Стефа так і не помітила, що Анна їх одягала. Тим паче, що Анна була не сама. Вони гралися вдвох із Оксанкою. Лише одне літо. Оксаниній бабі зробили операцію: вона не могла сама ані городу засадити, ані бавити внуків. Тому цього літа Оксана не поїхала у село. Анна не знала, що таке село: її бабусі жили у місті. Не знала вона і слова «баба». Тільки «бабуся» і «бабця». Вона показала подрузі свою скриньку з дорогоцінностями: там були прикраси з блакитних самоцвітів, перлів і смарагдів. Анна сама їх нанизувала. Прикраси принцес її вабили. Настільки, що одного разу не втрималась і поцупила зі Стефиного бурштинового намиста камінчик... Малесенький... Нічого не залишилось від спогаду. Анна згадує тільки стертий образ, вловлений у дзеркалі. А може, вона зараз займається реконструкцією й подумки одягає ті прикраси – тіару, намисто, браслет – на ту, яка у фотоальбомі. Всі її дитячі фотографії – хоч на смітник. Там немає справжньої Анни. Ах, ті нудотні походи до фотоательє! Білі панчохи й білі банти, порошок важкої порт'єри, вимушені пози і фотограф, який цілиться в тебе, полюючи за дитячою усмішкою. Хіба він міг упіймати Анну? Хіба чужа дівчинка, яка з недовірою дивиться зі світлини, – це вона? Ні, дорослій Анні ці світлини мало чим допоможуть.

...Сукні сягали до п'ят, а то й нижче, Анна шпорталась у широкому подолі й довгих рукавах. Ті сукні здавалися вбранням королівни, феї. Особливо за ледь відчиненими дверцятами шафи. Ще тільки збоку дивишся на той світ,

що висить на вішаках і плечиках. Вдихаєш його теплий запах: там дуже тепло й дуже темно. Тотально, абсолютно, але саме там можна сховатися від Великої Темряви. Тієї, яка переливається із серця ночі прямісінько в дитячі сни.

...Великий щур, який рухався на задніх лапах, як людина, підходив усе ближче й ближче. А вона заховалась у підвалі в картонну коробку, в яку зазвичай складали новорічні іграшки після зимового Василя. Вона чула, як щур нюшкує повітря. Коли він спинився поруч і затих, серце Анни відірвалось і полетіло вниз у глибокий-глибокий колодязь.

Поруч зі Стефиним одягом Анна відчувала безпеку. І разом із тим неможливість туди пірнути. Яким – дитячим, дорослим чи шостим – чуттям вловлювала, що можна залишитись там назавжди? І вже ніколи не вичавити із себе відваги подивитись в обличчя Темряви.

Стефині сукні вдягала уважно, щоб ненароком не зачепити нігтик тонкий шифон. Навіть намагалася зробити пару кроків у туфлях із високими підборами, але то було безнадійно. Вона бачила, що безнадійно. Помада, якою квещяла губи, не помагала. Бо не принцеса, і тим паче не фея. Аж страх закрадався, коли дивилась на себе у велике дзеркало. Хто це? Не Анна і не Стефа. Хтось чужий. Роздягалась, вішала одяг до шафи і якась прибита, ніби взяла на плечі занадто багато дорослого, тинялась із кімнати в кімнату, як сновиди. Поки не переключалась на дитячі справи. Щось ліпила з пластиліну або розглядала малюнки книжок. Ніби й не було ніякого перевтілення.

Інакше відчувала чужі шафи. Біля чужого одягу їй ставало млосно й нецікаво, особливо біля старого й заношеного. До такого одягу її привела Оксанка. Вони вирішили повторити гру в неї вдома. На вішаках важко висіли старі драпові пальта й заяложені піджаки. Все таке незнищено-добротне й потворне. Вбрання в Оксаниної мами було небагато: пару суконь і спідниць. Вічний запах нафталіну

розчиняв, немов кислотою, їхню жіночність. Дівчаткам ні з чого було вибирати.

Анна ще не читала. І не пам'ятає, щоб читала їй Стефа. Не пам'ятає її голос, наче Стефа надто покvapливо відлучила доньку від грудей. Спогад про мамин голос з'являється значно пізніше, коли Анна сама вже читала казки, і він їй тоді був не дуже й потрібний. Чи стала б вона інакшою, якби пам'ятала Стефин голос... Анна не знає. Інколи чула крізь сон тихий шелест нічної сорочки, дзюрчання води в туалеті, далі бачила, як пляма електричного світла рухається до кухні, де й завмирає.

Стефа теж вставала вранці, теж подзенькувала банячками й горнятками, але не слухала світанок. Її не цікавив новий день, бо те, що народжувалося за вікном, не давало надії. Штапи голих багатопверхівок, котловани майбутніх... Нічого живого, і в ній ані паростка. Цей ранок їй не потрібний. Їй нічим і ні до чого прив'язатися. Навіть до кавової чашечки. Бо не сформовано ще ритуалу, не існує ще ранкової кави. Поки що автоматичні рухи і втома, втома... Те, що позаду, наповнене бажанням втечі. Те, що зараз, не має радості. Немає надії, віри, немає любові? Просто жодної душі, яка б могла відчутти й відповісти: що коїться, що це таке з нею? Можна й без відповіді. Просто взяти за руку, потримати її в теплих долонях... Чому чоловік не брав тебе за руку? Може, й брав, але твоя рука вислизала...

Величезне, як ціла планета, ліжко. Анні затишно. Крізь зашторені вікна сіється м'яке світло. Не ранок. Але вони з мамою досі в постелі. Більше нікого – вони одні в цілیم світі. Анна давно прокинулася і грається ляльками поверх ковдри. Стефа теж не спить, але робить вигляд, що у дрімоті. Анна не бачить її обличчя – Стефа повернулася спиною. Лише силует. Погляд повзе його горбом, біля підніжжя якого повсідалися ляльки, аж поки не впирається у виткнуту з-під ковдри зашкарублу п'яту й жовтуватий

ніготь. Анна вперше зосереджено роздивляється мамину ногу. Нога відрізняється від Анниної. Раптом пагорб оживає: Стефа повільно піднімається. Її обличчя мокре від тамованих сліз. Вона тихо, без рвучкості пригортає доньку. Анні трохи дивно й ніяково: мама нечасто проявляє таку ніжність. Справжнім смыслом картина наповниться через сорок років.

...Анна лежатиме в ліжку, відгородившись від світу ковдрою. Вона відчуватиме всередині себе велику порожнечу. Ніби світ існує вже без Анни, без її тіла. Уже немає Анниної шиї, грудей, лона. Все це розчинилося й згоріло у клініці.

«Не смотрі вниз, смотрі в окно», – сказав лікар. Там справді було вікно, але зі щільними жалюзі. Ані кромки неба. «Чому він сказав дивитись у вікно?» – повторювала Анна непосутне питання. Операційне світло вичавило з неї залишки духу. Вона нічого не відчула. Потім санітарка допомогла Анні сповзти з гінекологічного крісла і дійти до кушетки, де її і накрив святий Морфій. Очуняла сама, а через декілька хвилин до неї підійшла та ж старенька санітарка. У конвеєрі вбивств вона виконувала роль чуйної. Чи, може, і справді такою була? Вічне повторення старосвітської сестри-жалібниці. А якщо це дійсно милостивий дар з неба їм, самотнім дівчаткам? Їх тут багато, як лялечки, у таких же кубельцях, як Анна. Може, п'ять, може, десять. Анна точно не знає. Знає тільки, що конвеєр працює точно, як швейцарський годинник.

«Вас устраїваєт врямя 15.45?» – запитала виконувачка обов'язків на рецепції. Анні однаково, хоч і звернула увагу на незаокруглене число. Потім зрозуміла, що воно означає: потік рухається зі швидкістю щопівгодини. Хвилина на операцію, 29 хвилин відійти від наркозу і – наступна.

Перегородки поміж ліжками з цупкої тканини – дівчатка не бачать одна одну, проте й азбукою Морзе не вистукаєш: «Привіт, мене звати Анна, хто ти?» – «Я – Света, я – Оля,

я – Марія, я – Настя». – «У мене перший аборт. У мене шостий, у мене другий, у мене третій, у мене теж перший». Анна не знає азбуки Морзе. Тому кожна з дівчаток вічна-віч із безмежжям холодного космосу.

Під ковдрою лежить анти-Анна, а ззовні – холод і темрява. Їй хочеться розчинитися в них і більше не відчувати себе ні Анною, ні анти-Анною. Вона виткнула свою антиногу й розглядає. Сама не знає чому. Можливо, просто через банальну фізіологію. Вона мусить встати й дістатися туалету. Інстинкт – штука первинна: сечовий пухир ось-ось трісне. То чия це нога? Швидко! Включайся! Бліда шкіра, зашкарубла п'ята, жовтуватий ніготь... Жовтуватий ніготь... Включайся! Анна пролітає вниз сорок років. Момент вибору – доля секунди, але вона міцно вчепилась антирукою за Стефин жовтий ніготь і випірнула з небуття. Довго лежала, прислухаючись до тихого гону живої крові. Картину завершено.

КРІЗЬ ЩІЛИНУ

Вулиця, на якій жила Анна, була приреченою. В торці стриміла їхня багатоповерхівка, і було ясно, що вона не остання. Незабаром тих десять старих хатин, що умовно належали міській цивілізації, поваляють за принципом доміно. Та Анна ще встигла напитися від цієї суміші світів. Води з криниці й води з водогону.

Люди старого світу, спираючись на власний паркан, позирали з тривогою на новий світ. Той підібрався до їхніх вікон, і, коли сутеніло, можна було побачити, що роблять у своїх квартирах пришельці.

Огорожа – не тільки поділ на «я» та інший світ. Це фіксація часу, літопис, у якому за переписувача стає флора. На відстані витягнутої руки, яка впиралась у металеву сітку або дерев'яну загорожу, розгорталась панорама сезонів. Спочатку чорно-білого кольору: насичена рілля й латки снігу. У бовванах трояндових кущів, обмотаних на зиму старим лахміттям, вгадувалися леправі. Ось-ось зателенькає середньовічний дзвіночок: розступіться, леправий іде, леправий іде... Але то йде господиня хати й подвір'я. Вона послухала місцеве радіо. Радіо сказало, що заморозків більше

не буде. Господиня йде вивільняти з середньовічних обмоток троянди. Незабаром «вистрілять» білі й жовті нарциси, за ними тюльпани, а далі час летітиме з карколомною швидкістю: жасмин, липа, яблука, сливи, горіхи і... Знову сніг.

Саме в цьому загумінковому й щомиті зникаючому просторі Анна пізнала нутро червоного кольору. Це був колір сорому. На пагорбі, з якого взимку спускалися на санчатах, а влітку з'їжджали ровером, скубли траву індики. Анна якось ішла до крамниці по хліб. Вона часто ходила до тої крамниці, але тоді, напевно, збіглись усі частинки пазлу. І не тільки її червона сукня, у кишені якої ховався карбованець, але й та, основна частина, яку вона й досі не розгадала і не відповіла на питання, чому... Анна промайнула червоною тінню, але хижі грифони помітили її. Все, що було потім, сплелось в багрянний кошмар. Озираючись назад, вона вже й не знає, чи це Анна була з червоним підгорлям, а вони в червоному платті? Чи це Анна, розправивши крила, кинулась на грифонів, а вони скотилися з пагорба й дали драпака?.. А може, Анна тоді сторопіла, а вони кидались і кидались на неї, доки не заклауали до смерті? І крові навіть не було видно на її червоній суkenці. Може.

Химерний хід червоної барви продовжив павіан, вірніше його безсоромний червоний зад. Анна не пам'ятає, хто був поруч, але вона не одна дряпалась дерев'яним парканом вгору. Павіан був рухливий – вставав-сідав, – тому і мавпячий зад то зникав, то з'являвся знову якимсь непристойно червоним короваем. Аж в очах ряхтіло. Дітлахи сміялися й верещали, не гірше за мавп. Павіан ще більше тривожився і частіше ховав і показував червоний зад. Анна мовчала. Вона не приймала той зад. Хотілось його затулити, сховати, одягнути в труси чи що... Крім мавпи, припнутий до ланцюга, блукав шакал. Поруч у клітці сиділо ведмежа. Так було одного літа. Потім звірі зникли.

Куди? Що вони робили в цьому загумінку? Хто були люди, які влаштували тут домашній звіринець? Таємниця, яка доповнила її власну скарбничку незрозумілих речей. Інколи Анна думає, що вигадала все. Нещодавно запитала про той звіринець батька. Він відповів, що такого не могло бути.

– Які могли бути мавпи і ведмеді?

– І шакал ще.

– О, ще й шакал.

Трохи насмішуватий погляд, мовляв, нафантазувала невідомо коли – тепер чи в дитинстві... Невже пам'ять таке може вчинити, так обманути Анну? Ти думаєш, тату, у твоєму щільному світі такого не існувало? Були щілини, тату, з яких видувало такі таємничі штуки. Там, унизу, цілі підземні світи, грибниця світів.

Анна завжди це підозрювала. Ще коли була зовсім крихітною, бо й тоді відчувала, що світ – це не те, що бачиш, а навпаки – те, що не бачиш. Той, невидимий, майже не залишав слідів своєї присутності. З тих, за які можна було б ухопитися, мов за держалко прапора, і, розмахуючи ним, повторювати «а видите, а видите, а що я вам казала». Ні, явних слідів невидимий світ не залишає і розсипається в пил за найменших ознак тривоги чи страху. Не можна лякатися. Невидимий світ – як повільне дихання. Тільки так він розтулить одну зі своїх щілин. Можливо, то була одна з них, до якої Анна встигла притулитися вічком і зачудовано вдивлялася. Тоді як інші не бачили. Це їй спало на думку через багато років. До неї Анна пройшла довгий шлях. Від обожнення до заперечення, коли невидимий світ міцно зачинив свою браму – ані щілинки, і раптом... Але це буде потім, потім, потім.

Вулиця Анни зі сходу та заходу впиралась у більш потужні вулиці М та Н. Особливо М. По ній рейсував магістральний для міста автобус, який проїжджав майже все місто: через

вокзал, класичний центр із фонтанами й аж до парку з атракціоном. Вулицею Н їздив один-єдиний, але дуже важливий автобус. Тому що цим автобусом можна було доїхати до бабусі. Він був дуже непоквапливий, той «п'ятий». Інколи вбрана, як чічка, Анна до болю в очах вдивлялася в кінець вулиці, що губився між будиночками й деревами. Батьки статечно походжали, ліниво віднаджуючи її від якоїсь калабані. Мамі ледве за двадцять п'ять, татові – тридцять. Час до часу підкидав руку з годинником. Тоді на його обличчі прописувався циферблат: запізнюємось. Уже всі сидять за столом, а ми знов у псячий голос. Квапився тато. Та й мама, але уже легше, коли стояла на каблучках. Їй спокійно на каблучках, бо зробила вже основне: одягнула всіх у чисте-прасоване, заплела Анні косу з бантом і хутенько привела себе, ледь не під копірку, до того об'єкту, який створила у своїй уяві. Елегантна молода жінка, яка накинула на себе з півдужини зайвих років із такою ж таки елегантністю. Спідниця годе, блузка, плащ, черевички й темна фризура, як у Мірей Матьє. Жінка без віку... 25 чи 35 років? Так одразу й не скажеш. Жінка без віку – не дівчина. Її можуть легко обізвати «жіночка» або «дамочка». Це неприємно, але не смертельно. Принаймні ніхто не посміє в таку жінку кинути пляшкою шампанського – рука не підніметься.

Тато – неспокійний, тривожиться. Йому ж відповідати, чому вони знову запізнюються. Дідо запитає на позір жартівливо, а насправді їдко, вже самим тоном підважуючи підвалини татового королівства. Тож чи татового? Можливо, доки вони тупцюють на зупинці, виглядаючи автобус, він теж згадає рух шампанського, чийсь руки, що уважно підважують корок і...

...Вона стоїть на столі. В центрі столу. Довкола неї у смачних позах присіли салатниці, тарілка з м'ясним асорті й канапки. Незабаром у масивному полумиску має приєднатись

картопля. Без неї не обходиться жодна родинна урочистість. Чекає на плиті, почищена й порізана на чверті, але не картопля керує столом. Шампанське! Десь здаля чує голоси... Обірвані й глухі, ніби з якогось дзбану. Анні хочеться вмотитись у бабусине крісло, тоді й з голосами, напевно, все впорядкується, але не може. Анни ще не існує. Вона в іншому світі. Не пам'ятає, в якому: у небесному чи підземному, з якого її видуло крізь щілину? Щось сріблиться. Чи далекий спалах зірки, чи підземний місячний пил? Може, просто браслет на зап'ястку... Знає тільки, що пляшка завжди стоїть у центрі столу й чекає.

Сім років тому він його сам відкривав, сам наливав у келихи. Здається, ті були кришталеві, бо відзначали їхні заручини. І потім, коли пляшка стала напівпорожня, Стефа щось сказала. Ніби нічого особливого, вона і в дитинстві проявляла непокору, але то була дитяча непокора. Бунт дівчинки, яка після потиличника ховає погляд і ковтає непокірне слово. Сьогодні вона дивиться батькові прямо у вічі, каже «ні», але за тим «ні» стільки всього, така брила спресованого чекання, що якби розглядити його напругу, часу вистачить на чиесь довге літепле життя. Нарешті Стефа йде з цього дому. Йде з чоловіком і до чоловіка. Геть від гаманця, яким трусили під носом, випоминаючи кожну спідницю і шпильку. Геть від тотального контролю. Геть від власника. Батько це розуміє. У нього більше немає влади. Імпульсом, який підняв його руку й примусив схопити цей символ примітивного хабаря, був страх, паніка – імперія вислизає. Він більше не побачить той вовчуватий прохальний погляд з-під лоба, який все життя годував його вутлу душу і... Зеленава комета совдепівщини летить над салатами, над тарелем із тонко порізаною ковбасою, над голубцями, картоплею в полумиску, щедро бризкаючи святковою піною, летить у голову Стефи...

Таким був початок нового життя. Неусвідомлений. Тому що скоро з'явилась Анна, і Стефа не встигла зрозуміти роль пляшки шампанського, що, слава богу, пролетіла над головою. І наскільки вона надала прискорення попередньому киселю нелюбові, що бовтався між нею та її батьком.

КОРОЛЕВА КОМАРІВ

Анна добирала слова. Ясно, що вони приходили з боку дорослих. Але вона пам'ятає, що мусила потримати їх у роті, аби вимовити, аби назвати. Коли спинаєшся на ноги й роздивляєшся світ із висоти метра, у тебе ще немає слів. Ти все робиш уперше. Ось у чому диво. І на світ дивилась, трішки примруживши очі, крізь щілину в повіках. Не можна було його усього в себе впускати.

У неї було ангельське личко. Личко вимагало, щоб Анна була улюбленицею. І вона частково піддалася йому. Є фотографії з величезним, мов корона, бантом на голові. Анна причавлена ним, але гордо тримає. Дозволяє, щоб усі милувалися нею. Дозволяє до себе торкатися. Яка дівчинка, як лялечка! Анна сором'язливо усміхається, кліпає повіками і виконує танок ляльки. Та за її анемічними рухами й невинною усмішкою ховається важкий недитячий погляд. Анна не була невинною. Вона це запам'ятала.

Дівчатка, Наталочка та її молодша сестра Ліля, росли разом із нею. На трьох мали різне волосся, різний колір очей, різних батьків, урешті-решт. Але все це не мало значення. І слова «сестра» чи «подруга» теж не мали значення. То були

слова дорослих, слова досвіду. Дівчатка ж зростали з білого аркуша. Їхня пам'ять і їхні душі були прописані молоком. Тому вони легко мінялися душами. Це було легко. Анна могла бути Наталочкою. Наталочка – Анною, а молодша Ліля взагалі, здавалось, відкидала тільки білу тінь. Її тоненькі ручки-ніжки були немов фермент плісняви в головці сиру. Зрештою, форма сиру не мала ніякого значення. Анна з Наталочкою були сиром, а Ліля бродила й розчинялася в них обидвох. Вона виросте в довгоногу білокосу кобіту, наростить незмінні хрящі, народить двох дівчат, але поки що вона мала тільки ім'я – Ліля.

Вона дуже контрастувала на болоті. Але болото почалось не з Лілі, а з банки, в якій дрижали й ворушили лапками тритони. Анна відкручує ретроспективну плівку назад і збільшує кінокадр. Банка стає здоровенною, як акваріум. Так само жаби. Анна їх бачить із роздутими животами. Хилитаються, мов повітряні кулі, і пропливають повз неї, напнуті вітром. Це не метафора, висмоктана з пальця, а реальні образи дитячої жорстокості. В пам'яті Анни вони переломились художньо, без садизму. Ніби ті жаби, яких клято надули трубкою в задній отвір, відчували насолоду.

Восени хлопчиська розвіювали в повітрі визрілі китиці очерету, назбираючи їх цілі оберемки на крайці болота. В пам'яті вони закарбувались як лицарі зла, вершники апокаліпсиса, лишень що піші – без коней. Ось їхні знеособлені профілі, кроки наче в повітрі. Одна рука спрямовує вперед скляну трубку, як спис, інша – трясє трофеєм – надutoю жабою, ніби черепом. Анна прилипла носом до вікна. Вони ось-ось повернуть до неї свої лиця, і вона не витримає того осклілого погляду. Їй причулось, чи вони її кличуть? Іди на болото, іди на болото, іди... Сахнулась і боляче забила скроню об навісну кухонну шафку. Совдепівські метражі куці навіть для маленької дівчинки. Коли її погляд знову повзе обережно склом, лицарі темних боліт зникають.

Болото зачалося. На нього наступали зусібіч. З одного боку нависав гуртожиток із безпросвітним шматтям, яке тихо колихало холошами й рукавами на кустарних сушарках. Десять років, двадцять, тридцять... З іншого боку – найжахливіша вулиця міста. Якби довелось виконати екслібрис пекла, то він би виглядав саме так – як вулиця Індустріальна. Там завжди смерділо підсмаженою гумою. Автобуси не їздили. Птахи не літали. Лише зрідка очамріла ворона присідала на трубу, що тягнулася вздовж траси. Обмотана водонепроникним матеріалом, з якого стирчало клоччя скловати, труба нагадувала безхатька. За бетонними огорожами ховалися корпуси заводів. На одному з них виготовляли ялинкові прикраси. Сюди, у потаємний лаз у бетонній стіні, й мандрували бешкетники: тут, на смітнику, було повно-повнісінько різнокольорового скла. Поруч із бракованими ялинковими іграшками насипом валялися скляні трубки – великі й малі, товсті й тонкі-тоненькі – зброя «лицарів апокаліпсиса». Крізь ці трубки вони не тільки глумилися над жабами, але й ефектно стріляли ягодами горобини.

Пекло впиралось у ріку. Пило з неї воду, залишаючи на берегах рештки чорної трапези. Анна любила ріку. Тому часто проходила крізь пекло. Обабіч тремтів очерет. Ще чужий, ще непізнаний. Колись пуповиною був зв'язаний з рікою. Потім пуповину перетяли, але болото, уже приречене, випускаючи малярійний дух, подбало про себе.

...Стефа не знатиме про долю яблучного пляцка. Три акуратні шматочки: для Анни, Наталочки й Лілі. Все потайки загорнуто у серветку й укладено в зелену сумочку. Анна перекидає її через плече, і вони вирушають на болото. Йшли утрьох, тобто на трьох мали три пари ніг, але Анна точно знає, що йшла одна. Просто ніг мала три пари і одну голову – свою.

Брели по коліна у чорній жижі. Анна йшла попереду і палицею намацувала дорогу. Вона не знала, чи провалиться по

пояс у трясовину, чи щасливо її обмине. Одне знала напевне: трясовина є, десь попереду. А ще був страх, що довкола ніг обів'ється гаддя, а плямисті тритони лоскотатимуть литки. Пам'ятає той страх. Наталочка довірливо місила болото за нею. Ліля, їхнє налякане начало, хлипало, бродило трунком у спільній душі й тиснуло на пухирці завзяття. Анна чула, як вони тріскають десь усередині, щоразу вливаючи пару крапель настоянки страху. То була Ліля, це вона перелякано вливалась у кров. Анна брела крізь стіну очерету в повній невідомості й мовчки прохала в болота пощади. За спиною бовталась зелена сумочка з їхніми босоніжками та яблучним пляцком. Але його духу вони вже не чули. Тільки живий дух болота. Кумкали жаби, дзвеніли комарі, навіть птахи, про яких тут ніхто нічого не знав, озивалися. Нарешті побачили здаля крону шовковиці. Це подвоїло сили: скоро земля. Вони знали ту шовковицю. І часто робили гак, добираючись до неї «дорогою робітників». Тобто стежкою, що вела від гуртожитку з сумною білизою до фабрики. Тією ж стежкою вони повернулись назад додому. Ліля, втомившись ридати, скимліла, як мале песе. Вже навіть її не втішали. Йшли босоніж. У дворі, в пісочниці, як горобці, довго чистили пір'я-ноги. Не дивились одна одній в очі. Радше підсвідомо не хотіли відчитати в очах навпроти нещодавній страх, докір або провину. Із зеленої сумочки Анна витягнула босоніжки та розклеєний пляцок. Пляцок віддала горобцям.

Вранці був той самий день. Анна відкрила очі. Сонце, як завжди, сіялось у шпарину глухої штори. Недалеке майбутнє укладалось барвистою мозаїкою. Мимоволі згадала вчорашню вилазку до болота. Легко, без докору, як білій кульбабі зігнути голову. Анна ще нічого не знала про торф'яну консерву, ще не відчувала, що болото увійшло в неї назавжди.

Незабаром його поховали під шаром асфальту. Жаб, вужів, тритонів. На місці, де колихалася ряска й шелестів

очерет, вирости огидні складські приміщення. Комарі, позбавлені домівки, безпритульно тинялися від двору до двору. Вони не кров шукали. Вони шукали Анну. Вона була їхньою болотяною королевою. Вони це знали. Анна – ні. Відтак, що б вона не робила: гралась, плакала, сміялась, ласувала, спала, – у шпарині між маечкою та спідничкою білів знак болотяної істоти. Якби тонкий скальпель полоснув її в тому місці, на мідну таріль випали б не ніжні кишечки, а спресоване жмуття осоки, намул, дозрілі китиці очерету, жаби й тритони. Про це знали посланці болота. Навіть коли його висушили, комарі, відзимувавши у підвалах «брежневок», весною злітали голодними хмарками в пошуках Анни. І цілу ніч дзвеніли над нею, наче над реліквією. Вона розпитувала Стефу, чи її кусають комарі. Та їх ніколи не чула. Тоді Анна відважилася влити до маминих вух таємницю про те, що комарі охороняють її і... Стефа дуже різко підняла брови. Якби її здивування виразилося трохи м'якше, Анна би продовжила й вибовкала їй усе: про похорон жаби, про свою мандрівку на болото, про те, що воно їй сниться, і як буцім оселилося в ній. І навіть про те, як вона стала зернятком...

ЯК АННА СТАЛА ЗЕРНЯТКОМ

Почалася школа, і шлях до тіла Анни був відкритий. Вона мовчала, коли їй закинули мотузку на шию. Безнадійне відчуття впольованої птахи. Жовта шапочка з пухнастим кутасиком малювала схожість із гусеням, яке відбулося від зграї. Пам'ятає, як посковзнулась на лискучому боці каштана. Їх було повно-повнісінько під ногами. Анна злякалась і злякала його руку. Рука різко смикнулась і затягнула мотузку...

Через двадцять із лишком років Анна вдруге переступила поріг школи. Ми всі рано чи пізно повертаємося туди й підсліпувато роздивляємося довкола. Коридори, що здавалися здоровенними-височенними й дихали холодом прямисінько в ніжне дитяче серце. Слава богу, Анна подорослішала настільки, що коридори стали просто коридорами й нічим більше.

Школа мала два крила. Одне їй залишила у спадок австро-угорська епоха, інше добудувала радянська. Поміж ними лежав схожий на басейн вестибюль, де проводилися ритуали. Те, що це була окупована територія, засвідчував бюст Леніна, декорований по боках двома червоними стягами.

Достеменно Анна нічого не знала про ці знаки. Лише глухий здогад, що вона проживає чуже, не своє життя. Тому що її проштовхують у заздалегідь відлиту форму, не її форму. Нудезну, як вестибюль їхньої школи.

Під час великих радянських храмів, як-от Великий Жовтень, тут, довкола бюста, відбували шаманські обряди. Найкращі, найчистіші дівчатка школи, одягнені в колір невинності, виконували ритуал поклоніння: урочисто, мавпуючи почесну варту московського Мавзолею, крокували через весь вестибюль до ідола. Запишнені, з релігійним відчуттям піонерської місії, натхненно стояли в почесній варті. І жоден м'яз не смикався на їхньому невинному личку. Так тривало кілька десятиліть. За цей час на обличчі жриці й головної піонервожатої школи Елеонори Семенівни залягли глибокі зморшки. Її висока зачіска-мушля буцім намагалась підтягнути їх угору, та вони однак падали важкими, немов у бульдога, складками довкола яскраво замальованого рота. Елеонора з внутрішнім жахом спостерігала втрату благочестивості її весталок. Як посіріли білі банти в їхніх косах, а вони самі або зі змученими обличчями переступають з ноги на ногу, позіхають і чухаються, або регочуть...

Під час перерв вестибюль наповнювався зграйками дитлахів, які ковзали слизькою підлогою, немов фігуристи на льодовій арені. Проте ковзати не дозволялось. За цим пильно стежили чергові. Від галасливих зграйок одноліток їх можна було відрізнити за червоними пов'язками поверх ліктя. Діти як діти. У цій дуальній парі «бешкетник і черговий» було наче більше гри, але не так усе просто. З раннього шкільного дитинства маленьким кульбабкам видавався у руки блокнотик. Радянський бог Маріванівна пояснювала, що ти, Петрик чи Оля, маєш пильно стежити за дисципліною у вестибюлі й акуратно записувати до блокнотика прізвища її порушників. Потім цю архівну

справу треба було показати Маріванівні, а вона вже сама, як бог, буде вирішувати, що робити з бешкетниками. Чи двійку за поведінку поставить, чи просто зауваження до щоденника запише. Так невимушено і грайливо закладались основи поведінки справжнього й несправжнього жовтеняти.

Анна не пам'ятала, чиї пальці прищепили їй значок. За традицією, то мали бути пальці піонерів. Отже, символічного жовтня, у чергову річницю революції, пальці незафіксованого у пам'яті піонера зробили свою справу – на лівому боці, над самісіньким серцем, з'явився образок із зображенням божественного личка Володі Ульянова – маленького радянського Ісусика. Анна стала свідком жовтня – жовтеньям.

Першоклашки жили в радянському крилі. Хоч дуже добре знали й старе австрійське, бо там знаходилась їдальня. Кожного дня, на великій перерві, Анна бігла через вестибюль і входила у високе піднебіння старої монархії. Чомусь високе завжди асоціюється зі світлим. Високі стелі, високі вікна – по вінця сонця. Стелі були справді височезними, але коридор, обабіч якого знаходились їдальня та декілька класів, не мав жодного вікна. Нагадував лабіринт – довгий, темний, підквечаний тлусто-зеленою фарбою. Як вони випалювали її совкову олійність, коли настав час перемін? Цієї титанічної праці Анна вже не застала.

Під стелею блимали електрокаганці, а денне світло вривалось через розчинені двері. Через двоє дверей. Одні відчинялись із краю кухні-їдальні, куди завантажувались продукти й звідки відвантажувались відходи. Інші – великі й основні – виходили на шкільне подвір'я. Коли двері з одного і другого боку відчинялись одночасно, високим піднебінням старого світу гуляв протяг. Освіжаючим його важко було назвати – несло убогими щедротами шкільної їдальні. Великі двері стримували свою міць величезною

пружиною і піддавались нелегко. Анна мусила налягти всім своїм вутлим тільцем. На приступі до них завжди було гамірно – багато ніг і ліктів. Анна боялася входу в доросле шкільне життя й частенько виходила на двір з іншого боку. Проходила крізь димку пересмаженої олії, і двері, легші й простіші, відчинялись у тишу. Тиша впиралась у чужий дерев'яний паркан, але цього простору Анні було достатньо. Тут не верещали, не реготали, не били важким, як земне тяжіння, баскетбольним м'ячем. З-під паркану випинались жовті кульбаби, інколи ріжки равлика, а восени бетонний пляц зрошували жовті сльози аличі. Вони рясно хлюпали, розбиваючись на смерть. Живий простір Анни – тінь дерева, жовті сливи, латка неба... Десь далеко за спиною били м'ячем. Попереду, але вже в Анніному вусі, ось-ось задзеленчить дзвоник, завершуючи перерву. Потім виходила тьоття Мотя з відьмацьким віником і розмикала бетонний прес хвилин – за мить вибухав дзвоник, і Анна мчала до класу.

... Двері, алича, бетонний прес хвилин – перші «досліди» Анни з часопростором.

Поверх для учнів 1–3 класів теж був темний, щоправда, тільки в холодну погоду. Вздовж нього з лівого боку розташувався гардероб. Із приходом морозів він надимався від пальтечок і шубок, наче на дріжджах. Вікна од такого розпертого гардероба вужчали, сонце ховалось. Якого кольору стає кров, коли ховається сонце?

Усіх світлин «Атеїстичної експозиції», яку розташували на протилежному боці, біля їхніх класів, Анна не пам'ятає... Тільки найяскравіші образи, як-от стіл, сокира, недописаний памфлет, заляпаний кров'ю. Кров – чорна. І підпис: «Убивство Ярослава Галана, здійснене українськими буржуазними націоналістами». Далі тоненька дівчинка з білим обличчям, вклякла біля розп'яття. Хрест удвічі більший за неї. Здавалось, він зараз розчавить цю пушку

духу з величезними, на пів лица очима. Мовляв, ось як релігійні сектанти знущуються з дітей. Решта затерлась у пам'яті. А... Був іще уривок із Галанового «Плюю на папу». Чим не атеїстичний фрагмент для експозиції? І вже потім закривавлена сокира – як ланцюгова реакція «українських націоналістів».

...Анна пригадує сльози, багато сліз. Вона лежить на канапі, а сльози зрошують шию. Анна читає книжку про середньовічну інквізицію, яку взяла напередодні в шкільній бібліотеці, і заїдає катарсис варенням. Вона не знає, як це, коли під ногами багрянні головешки, коли займається одяг і скручується в сухе ніщо волосся. Анна палила над увімкненою плитою свою довгу волосинку й спостерігала, як та згортається. Волосинка не відчуває болю, бо не відчуває його Анна, але руки й ноги, прикуті до дерев'яного стовпа... Вона зумисне торкнулася пальцем вогню і з криком відсмикнула. Обпечене місце налилося пухирцем і довго саднило. Тому Анна довго чула їхній крик. Страшний крик довгокосих красунь, а вона тут, на відстані сотень років, і поруч горнятко... Відчувала насолоду відплати, коли пальцем замальовувала губи Ісусу полуничним варенням. Він лежав на руках прекрасної незнайомки, яка мало нагадувала Анні звичний образ Богородиці. Між ними, мадонною і малюком, відчувалось потужне поле сили. Ніжності, любові чи обману? Звідки він у неї на руках? Вона його матір? Анна не знає. Знає лише, що з його іменем та в ім'я його спалювали невинних довгокосих красунь. «Алхіміки» не дарма робили сильний акцент на їхній красі. Анна, яка жила у світі фей, ельфів і довгокосих принцес, одразу відчула загрозу. То не коси відьом підпалювали, а світ її нищили. Тому й табуретка біля стіни, а дитячі пальці тягнуться до образу й замальовують лукавий рот. По суті, цей досвід святотатства нічим не відрізняється від досвіду

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ